

О.В.Антоник

КУЛЬТУРА ЧИТАННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО КНИГОЗНАВСТВА

Формування інтелектуального й духовного потенціалу особистості безпосередньо пов'язане з використанням книжкових багатств, умінням вибирати і читати книги. Тому питання культури читання, методика роботи з книгою завжди були об'єктом уваги педагогічного книгознавства — галузі, що інтегрує в собі психолого-педагогічні аспекти науки про книгу і книжкову справу.

Сьогодні культурний і професійний рівень спеціаліста визначається не тільки сумою набутих знань, скільки умінням постійно поповнювати їх, що, безперечно, пов'язано з раціональною читацькою діяльністю. Основи такої діяльності повинні закладатись у школі. Саме тут відбувається становлення особистості, засвоєння соціального досвіду, формується система поглядів на навколишній світ, орієнтація на вибір професії тощо. Шкільний вік вносить певну своєрідність у читацькі інтереси, породжує їх диференціацію; у виборі книг, у читанні реалізуються соціально-культурні та пізнавальні інтереси школярів. Цілеспрямоване залучення дітей до книги, формування у них азів культури роботи з книгою є особливо актуальним в умовах творення національної школи, що покликана забезпечувати високий рівень освіти, створювати можливості для задоволення та розвитку індивідуальних здібностей учнів.

Принагідно зазначимо, що питання культури читання у книгознавчо-педагогічному контексті має давні традиції, оскільки книга завжди вважалася суттєвим елементом навчально-виховної роботи.

Ще у Древній Русі актуальною була проблема «що читати і як читати». Про своєрідні спроби керування читанням свідчать, зокрема, передмови та післямови до рукописних книг. Так, в «Ізборнику Святослава» (1076 р.) роль передмови виконує «Слово одного монаха про читання книжок». Тут підкреслюється, що читання книжок для кожного християнина є великим добром, даються поради щодо процесу читання: не намагатися швидко переходити до наступного розділу, не зрозумівши суті попереднього, і т.д. Цікавою і повчальною для нашого сучасника є думка про те, що «война прикрашає зброя, корабель — вітрила, праведника — читання книжок».

Доцільно нагадати також слова Івана Федорова з післямови до Львівського «Апостола» (1574р.) про призначення книг, що порів-

нюються з духовними зернами, духовною поживою. Похвала книзі, книжній науці знайшла достойне місце і у «Повісті минулих літ».

Про культуру читання, залучення молоді до знань за допомогою книги писали Ф.Прокопович, Г.Сковорода. Вони ж багато і робили для цього. А найвидатніший представник української полемічно-публіцистичної прози І.Вишенський надавав великого значення друкуванню книжок народною мовою, розробляв методи читання, широко пропагував їх серед учителів. У цьому плані вартує уваги його твір «Про те, як потрібно читати це писання». Полеміст прагне бачити читача, «вправного у читанні, звиклого і швидкого на око, щоб не повторював і не заїкався на одному місці двічі або тричі»; щоб «там, де кома, трохи зупинявся, а на крапках відпочивав і робив зупинку», щоб «безкнижним слухачам було зрозуміло й дохідливо подано смисл прочитаного» [5, с.21]. Читати потрібно всмак, аби не набридло: заклавши сторінку, переходити до «бенкету книжкового читання» вдруге, втретє, щоб максимально наситити пізнання. Ці та інші настанови І.Вишенського увійшли у спеціальну «Книжку», яку він готував до друку в Острозькій друкарні і яка за його життя так і не побачила світу.

Яскраве педагогічне забарвлення проблема культури читання отримала в науковій і практичній спадщині відомого чеського філософа Я.А.Коменського. Головним знаряддям освіти та самоудосконалення особистості він вважав книги — навчальні, популярні, енциклопедичні, художні і т.п. Особливо чітко вимоги до читання викладені в його промові «Про мистецьке користування книгами» (1650 р.). Тут йдеться не лише про процес читання, але й про вибір книг, коло читання школяра: читання повинно бути різнобічним; книги повинні «тлумачити про речі, необхідні в житті». Читання має розвивати і збагачувати пам'ять, тому слід читати уважно, з помітками і виписками, супроводжувати конспекти предметними покажчиками або рубриками. Особливо цінною є думка про діяльність читання «серйозних, істинних книг» (оригіналів — О.А.), а не «цитатничків, антологійок, збірничків». Я.А. Коменський закликав читати не «книжечки, а книги», читати вперто, наполегливо, без лінощів. Про цінність книг та можливості їх залучення до навчально-виховного процесу йдеться і у трактаті «Пам'ядія» (Всезагальне виховання) у главі «Всесополюючі книги» [12].

З українських педагогів і громадських діячів ХІХ—ХХ ст., до вбачали у книзі важливий складник творення духовності суспільства й окремої особистості, доцільно назвати Х.Алчевську, І.Огієнка, І.Франка, М.Драгоманова та багатьох інших. Видатний мовознавець, церковний діяч, педагог, подвижник української науки і культури І.Огієнко, працюючи на ниві народної освіти, свідомо цікавився питанням культури читання. Для прикладу наведемо, зокрема, його «Тетрадь для літературного розбору и записування прочитаних

книг», що була видана в 1915 р. як посібник для домашнього і класного читання. На обкладинці подано чітке функціональне призначення видання: «Правила, як читати книжки».

Потужним чинником навчально-виховного процесу та самоосвітньої роботи вважав книгу великий педагог, наш сучасник В.Сухомлинський. За його переконанням, одна з найважливіших проблем школи — дати учневі життя в світі книг. «Розумна, натхненна книга нерідко вирішує долю людини», — у цих словах В.Сухомлинського зосереджена могутня виховна роль книги. Він стверджував, що стан духовного піднесення, викликаного спілкуванням з книгою, — це той важіль, за допомогою якого піднімаються брили знань, відбувається становлення особистості вчителя і учня. Книгознавчі концепції В. Сухомлинського ще чекають свого вивчення й узагальнення стосовно сучасності.

Отже, як свідчить короткий ретроспективний огляд, проблема культури читання має глибокі історичні традиції і вагомий доробок у царині педагогічного книгознавства. Актуалізація її сьогодні пояснюється викладеними вище обставинами. Проблема культури читання розглядається як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Системний книгознавчий підхід до визначення суті і складових елементів поняття «культура читання» ілюструє його тісний і всебічний зв'язок з усіма складниками культури книжкової справи, і ширше — суспільної діяльності. Зусиллями багатьох учених — соціологів, психологів, педагогів, бібліотекознавців, бібліографознавців, літературознавців — накопичений багатий фактичний матеріал, засвоєння якого вимагає цілісного книгознавчого узагальнення. І перші кроки в цьому плані вже зроблені [1, 8, 13, 15].

Зазначимо при цьому, що загальнотеоретичне узагальнення даної проблеми відбувалося паралельно з активізацією конкретно-соціологічних досліджень [2, 6, 9, 14, 18]. Одним з його напрямів є вивчення й аналіз культури читання на прикладі учнів, але, на жаль, роботи, що його репрезентують, хоча і стали вже класичними [1, 16, 18], не відповідають потребам сьогодення. Тим більше, що в Україні такі дослідження практично відсутні. Один з аспектів, пов'язаних з культурою читання старшокласників, був зачеплений у ході конкретно-соціологічного дослідження «Школяр і популярна книга», що проводилось автором у школах м.Львова і області наприкінці 80-х років [2]. Як показало дослідження, на питання про доцільність вивчення в школі раціональної методики роботи з книгою позитивно відреагували всі опитані вчителі та 90% учнів. На жаль, лише 30% педагогів і 11% старшокласників знайомі з виданнями про читацьку культуру, раціональне й швидке читання, методикою логічного опрацювання та якісного сприйняття тексту. Тільки одиниці чули про керівництва та посібники типу «Вчись бути читачем», «Техніка швидкого читання», «Вчимо читати: уроки динамічного читання»,

«Робота з книгою: раціональні прийоми», «Подорож на кораблях думки» і т.п. Це і не дивно, бо названі книги вже давно стали бібліографічною рідкістю, до того ж усі вони видані в Росії [3, 7, 10]. Єдиний приклад подібного україномовного видання — методичний посібник В.Буряка «Самостійна робота з книгою» [4].

У деяких школах міста та області вчителі-мовники, бібліотекарі, класні керівники залучають дітей до активного читання шляхом цікавих бесід, диспутів, конкурсів «Чи вмієш ти читати?», «Основне в книзі», «Чи можна скоротити текст?», «Що б ти додав до книги?». На бібліотечно-бібліографічних уроках школярів вчать вести щоденники читача, користуватись каталогами і картотеками, оцінювати структуру книги, її поліграфічне й художнє оформлення. Але ця робота безсистемна, факультативна, ведеться, як правило, від випадку до випадку. Свідченням цього є й те, що на питання «Чи вмієш ти працювати з книгою?» школярі в основному відповідали: «Думаю, що так», — тобто суб'єктивно, виходячи з власного розуміння цього процесу. Та й саме поняття «культура читання» школярі розуміють спрощено — не як активну, цілеспрямовану читачьку діяльність, а як бережливе ставлення до книги, що надто збіднює суть проблеми.

Серед найцікавіших форм навчання методики роботи з книгою учні звернули увагу на бесіди про досвід творчого читання відомих діячів науки та культури, зокрема, письменників, уроки техніки читання, бібліографічні огляди з даного питання. До речі, більшість опитуваних (60%) зазначили, що така інформація найчастіше «надходить» від учителів-словесників.

Старшокласники слабо знайомі зі структурою книги, її довідково-допоміжними елементами. Лише 8% школярів звертають увагу на передмову, прикнижкову бібліографію, яка є важливим засобом самоосвіти, розширення кола читання.

Щоправда, серед школярів є досвідчені читачі, які глибоко засвоюють зміст книги, роблять помітки під час читання (38%), конспектують прочитане (25%), ведуть щоденники читача (9%), картотеки прочитаних книг (3%). Це вселяє певний оптимізм і дозволяє сподіватися, що наш молодий читач не забуває про книгу як засіб інтелектуального і духовного зростання.

Разом з тим книгознавча наука і педагогічна практика повинні максимально інтегрувати свої зусилля, щоб не загубити багатого історичного досвіду, а вивчити його, проаналізувати і використати все цінне для поповнення нашої національної культури. Адже там, де відбувається занепад книжкової культури (в широкому розумінні цього поняття), неминуче занепадає культура суспільства в цілому. Завдання книжкової справи — запобігти цим небезпечним процесам, всіляко сприяти піднесенню культури книги, культури читачької діяльності як вагомого складника загальнонародської культури, засобу зростання і збагачення особистості.

1. Актуальные проблемы чтения современных школьников. Л., 1977.
2. Антоник О.В. Популярная книга в чтении школьников // Совр. проблемы: книговедения, кн. торговли и пропаганды книги: Сб. тр. М., 1986. Вып. 6. С. 82-96.
3. Бородин В.А., Бородин С.М. Учим читать: уроки динамического чтения. М., 1985.
4. Буряк В.К. Самостійна робота з книгою. К., 1990. Вип. 9. (Серія «Педагогічна»).
5. Вишенський І. Твори. К., 1986. 6. Вопросы воспитания юного читателя. М., 1982.
7. Гецов Г.Г. Работа с книгой: рациональные проблемы. М., 1984. 8. Гречихин А.А. Методика чтения и работы с книгой в книговедении. М., 1980. 9. Гречихин А., Рахманалиев Р., Чмонина Р. Культура — книга — читатель. Фрунзе, 1986. 10. Кузнецов О.П., Хромов Л.Н. Техника быстрого чтения. М., 1983. 11. Паламарчук В.Ф., Орлов С.И. НОТ школьника — путь к творчеству. К., 1988. 12. Пискунов А.И. Ян Амос Коменский и книга // Книга. Исследования и материалы. 1975. Сб. 30. С. 153-160. 13. Позднякова Г.И. Актуальные вопросы педагогики и психологии детского чтения. Л., 1976. 14. Проблемы круга чтения молодежи. М., 1978. 15. Трубников С.А. Культура чтения как критерий общей типологии читателей // Сов. библиотековедение. 1980. №1. С. 28-38. 16. Рубинштейн М.М. Воспитание читательских интересов у школьников. М., 1950. 17. Смоль В.В. Педагогічні ідеї Івана Франка. К., 1986. 18. Смородинская М.Д. Чтение юношества. М., 1974.

Стаття надійшла до редакції 12.01.94.